

Історіографія та джерелознавство

Historiography and Source Studies

<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2025.110>
УДК 930. 2:09[908:2](477.41)"16/17"

Юрій МИЦИК,

провідний науковий співробітник
Інституту української археографії
та джерелознавства імені М. С. Грушевського
Національної академії наук України,
доктор історичних наук, професор,
Київ, Україна

Yurii MYTSYK,

Leading Researcher,
M. S. Hrushevsky Institute
of Ukrainian Archeography and Source Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Doctor of Sciences (History), Professor,
Kyiv, Ukraine

e-mail: mytskyk2002@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1580-1284>

Сподвижники Богдана Хмельницького

Стаття вперше досліджує біографії двох малознаних сподвижників гетьмана Богдана Хмельницького — генерального обозного Федора Коробки й чигиринського полковника Герасима Каплонського. На основі розпорошених опублікованих й архівних джерел вдалося простежити життєвий шлях і політичну позицію обох діячів, відповісти на кілька важливих питань щодо часу їхнього народження, сімейного стану, освіти, ролі в подіях Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. та в часи Руїни другої половини 17 ст. Висловлені аргументи на користь того, що і Коробка, і Каплонський були вірними сподвижниками Богдана Хмельницького, згодом підтримували й Івана Виговського, але потім перший став на бік Юрія Хмельницького, а другий, очевидно, загинув.

Ключові слова: Україна, гетьман, козаки, обозний, дипломатія, генеалогія, документ.

The Associates of Bohdan Khmelnytsky

This article presents the first scholarly investigation into the biographies of two lesser-known associates of Hetman Bohdan Khmelnytsky: General Oboznyi (Wagoner) Fedir Korobka and the Chyhyryn Colonel Herasym Kaplonsky. Drawing upon dispersed published and archival sources, the study traces their life trajectories and political stances, addressing key questions regarding their birth dates, family backgrounds, education, and roles in the events of the Ukrainian National Liberation War (1648–1658) and the subsequent Ruin in the latter half of the seventeenth century. Genealogical research serves as a crucial tool for deepening our understanding of historical realities and reinterpreting previously established facts. Clarifying the roles of these historical figures in the mid- to late seventeenth century provides insight into the interplay of objective and subjective factors that shaped the key developments of the period. The findings support the argument that both Korobka and Kaplonsky were loyal associates of Bohdan Khmelnytsky and later supported Ivan Vyhovsky. However, Korobka eventually sided with Yurii Khmelnytsky, while Kaplonsky appears to have perished. The analysis of their biographical trajectories sheds light on the factors influencing the military

and political careers of Khmelnytsky's and Vyhovskyi's associates. Additionally, the conclusions regarding the family history of Herasym Kaplonsky are supplemented by the publication of a historical document — an excerpt from the Kyiv municipal records — containing a deed of land sale by one of his descendants.

Keywords: Ukraine, hetman, Cossacks, obozny (wagoneer), diplomacy, genealogy, document.

Про переважну більшість сподвижників гетьмана Богдана Хмельницького ми, на жаль, майже нічого не знаємо. Так, із близько 250 полковників тих часів більш-менш повне уявлення історики мають лише про кілька десятків з них. Мало що відомо навіть про генеральну старшину Війська Запорозького. Водночас саме ці люди здійснювали керування Українською державою, визначали вектор її розвитку. Тому з'ясування історії життя та діяльності кожної особистості дасть змогу ширше розкрити панораму доленосних подій в Україні середини 17 ст.

Генеральний обозний Федір Коробка. Одним із маловідомих соратників Богдана Хмельницького є Федір Коробка. Навіть у фундаментальній п'ятитомній праці про генеалогію українських родин Вадима Модзалевського йому не знайшлося місця. Було сказано лише про інших Коробок, які вели свій родовід від козака Глухівської сотні Ніжинського полку Яреми, який діяв наприкінці 17 — початку 18 ст. Останній навіть мав свій герб (на червоному полі золотий корабель з левиними головами)⁴⁸⁰. Про Федора Коробку є лише коротенькі енциклопедичні довідки нашого авторства й Володимира Кривошеї⁴⁸¹, що спонукає до поглибленої розвідки.

Існують припущення про походження Федора Коробки з показаної православної української шляхти Сіверщини (Любеч). В. Кривошея вказав навіть рік народження — 1619, хоча без посилання на джерело. Ця дата виглядає сумнівною, адже відомо, що у 1657 р. гетьман Богдан Хмельницький послав Федора Коробку з листом до Криму⁴⁸². Разом з тим у цей же час серед козацької старшини зафіксовані Іван та Юхим Коробки. Якщо це були сини Федора, то логічним буде припустити, що він народився близько 1605 р. Зберігся заповіт від 12(02).11.1650 р. генерального обозного Івана Волевача, у якому він згадує свою дочку Марію і її чоловіка Гаврила Коробку⁴⁸³. Вірогідно, це син Федора, оскільки обидва (Волевач і Коробка) про-

живали в Чигирині та обіймали важливі посади. Інший син — Юхим, очевидно, ще у 1653 р. був полковником. Коли у червні з Брянська московський воєвода відправив трьох мешканців Почепу «для вістей» та «повернення збіглих своїх селян» в Чернігів і Новгород-Сіверський, то в останньому «полковник Яхно (Юхим. — Ю. М.) Коробка повелів тих наших збіглих селян відшукати і віддати нам»⁴⁸⁴.

У 1655 р. Юхим Коробка брав участь у поході наказного гетьмана Івана Золотаренка на Білорусь. У Шкловському повіті він діяв спільно з полковниками Василем Золотаренком і Тимофієм Оникієнком (мабуть, він був наказним полковником Білоруського полку) під Могилевом, щоб прискорити взяття цього міста. Юхим Коробка командував тоді 2000 козаків. Очевидно, за взяття Могилева він був обдарований соболями, разом з п'ятьма іншими козацькими старшинами. Є про нього згадка і в листі Івана Золотаренка царю Олексію від 14(04).07.1655 р.⁴⁸⁵ Остання відомість про Юхима датована 19(09).10.1657 р. Тоді до Москви прибули послы Виговського з грамотами, які свідчили про обрання його гетьманом, щоб легітимність Виговського підтвердив цар. Цими послами документи називають осавула Юрія Миневського й сотника «Ефима Коробку»⁴⁸⁶.

Федір Коробка був письменним, знав польську мову, про що свідчить його підпис. Але де він навчався, невідомо. Цікаво, що історик Микола Костомаров навіть приписував йому авторство літопису Самовидця⁴⁸⁷. Однак майже всі дослідники вважають автором цього твору генерального підскарбія Романа Ракушку-Романовського. Все ж припускаємо, що Коробка міг бути творцем якогось літопису, який використав Ракушка-Романовський як одне зі своїх джерел. У реєстрі Війська Запорозького, укладеному після Зборівського миру 1649 р., він вписаний в Чигиринському полку як реєстровий козак «Хведор Коробка»⁴⁸⁸. В. Кривошея вважав, що він тоді був чигирин-

⁴⁸⁰ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Киев, 1914. Т. 2. С. 78.

⁴⁸¹ Кривошея В. Козацька старшина Гетьманщини. Київ, 2010. С. 425; Мицик Ю. Коробка Федір і рід Коробок. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2008. Т. 5. С. 168.

⁴⁸² Грушевський М. С. Історія України-Руси. Київ, 1997. Т. 9, ч. 3. С. 1375.

⁴⁸³ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Київ, 2013. Т. 2. С. 39.

⁴⁸⁴ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. Москва, 1954. Т. 2. С. 219.

⁴⁸⁵ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1889. Т. 14. С. 570, 590, 640–641, 690, 745.

⁴⁸⁶ Малороссийские дела. Описи фонда № 124 Российского государственного архива древних актов. Москва, 2016. С. 36.

⁴⁸⁷ Костомаров Н. И. Собрание сочинений. Санкт-Петербург, 1905. Кн. VI. С. 381–382.

⁴⁸⁸ Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Київ, 1995. С. 28.

ським городовим отаманом, замінивши у 1648 р. Василя Томиленка⁴⁸⁹. Все ж і тут є деяка неясність. Зберігся лист Ф. Коробки до вольновського воеводи Ф. Арсентьева від 28(18).07.1649 р., у якому його автор підписався як чигиринський полковник. Чи тут можлива перерва в отамануванні Коробки, чи він одночасно обіймав ці дві посади, неясно. Судячи з тексту листа, гетьман, вирушаючи в переможний похід під Збараж і Зборів, залишив Коробку «для остерегань України» і під Уманню передав йому під начало 6 000 козаків, чотирьох мурз та 15 000 татар. У листі йшлося і про обмін в'язнями⁴⁹⁰. На нашу думку, Коробка в 1649 р. був наказним чигиринським полковником. Інколи Хмельницький умисно розділяв полки на дві частини, які діяли на різних фронтах. Це робилося ним і для військових потреб, як у ситуації з Коробкою, і для уведення в оману противника.

У серпні 1649 р. згаданий Арсентьев писав у Розрядний приказ про свідчення «Ломаки Вороного», посланого до Чигирин. Там він зустрівся з чигиринським полковником Коробкою, передав йому листа від Арсентьева і відповів на запитання, які йому ставили козаки. Чомусь Коробку і всіх козаків цікавило: чи є спадкоємець престолу в царя Олексія? Ломака відповів, що таким є царевич Дмитрій. Це була правда, бо перший син Олексія Дмитрій народився у 1648 р., але, проживши рік, помер у 1649 р. Дійсний спадкоємець царя Олексія Федір народився лише у 1661 р. Відбувся обмін в'язнями. Зокрема, Коробка розповів про успіхи Хмельницького у поході й про те, що надані йому гетьманом татари стоять «на полі поблизу Чорного лісу»⁴⁹¹.

Шляхтичі Буженський і Вишинський, які були в складі польського гарнізону Кодака, після капітуляції фортеці 09.10.1648 р. відступали разом із гарнізоном до Крилова. Звідти вони послали гінця в Чигирин до гетьманші (Богдан Хмельницький у цей час був у поході) та до «наказного гетьмана пана Коробки», щоб ті забезпечили їм подальший спокійний відступ, як було передбачено умовами капітуляції. Згодом Буженський і Вишинський дістали заспокійливу відповідь та відповідного листа. Однак коли вони продовжили відступ, на них напали повсталі селяни, частину вбили, а частину взяли в полон. Навіть тих, хто дійшов до Чигирин іншим шляхом, полонили 20 жовтня. Вищезгадані шляхтичі, як, вірогідно, й інші, пізніше були звільнені та в березні 1649 р. написали реляцію про долю кодацького гарнізону⁴⁹².

У листопаді 1649 р. до Боровиці прибули московські посли Г. Неронов і Г. Богданов, а 29(19).11.1649 р. вони вирушили до Чигирин. Їх зустрів чигиринський отаман Коробка з 20 кінними козаками. Він розмістив посольство на квартирах, дав йому провіант. При цьому Коробка вибачився, що мало дається риби й хліба, бо через велику воду рибу важко ловити, а хліб не вродився, та й війна далася взнаки. 2 грудня відбулася аудієнція послів у гетьмана. На ній були присутні гетьманичі (Тиміш і Юрій), писарі І. Виговський та І. Кричевський, генеральний осавул М. Лучченко й чигиринський отаман Коробка. Останні двоє разом з Виговським провели до двору Неронова й Богданова. Пізніше ці посли передали присутнім на аудієнції царське «жалованье»: соболині хутра по 10 рублів (гетьман отримав більше подарунків, на 300 рублів)⁴⁹³.

У серпні 1650 р. Коробка вже як обозний значиться у переліку осіб з оточення Хмельницького, яким московський посланник Т. Масалітинов передав царські соболя. Згодом у Чигирині відбулася аудієнція у гетьмана московського посла В. Унковського. Були присутніми ті ж особи, що й на прийомі Неронова і Богданова, а також Демко «Михайлов», чигиринський полковник Вешняк, наказний полковник Ілляш, чигиринський осавул Андрій, городовий отаман Олексій, козаки Семен Чигиринський та Іван Іскра (Іскренко) з Полтави.

Посланець путивльського воеводи Хилкова у травні 1653 р. прибув до Чигирин, але не застав Богдана Хмельницького, який був у військовому таборі в урочищі Борки. Наступного дня посол з іншими московитами прибув у табір. Їх зустрів генеральний писар Іван Виговський і наказав почекати в наметі для приїжджих. Після аудієнції у гетьмана Виговський сказав обозному Коробці, щоб той взяв Хилкова до себе, напоїв і нагодував⁴⁹⁴. Тут слід пояснити, як правильно розуміти термін «обозний» та функції цієї особи. Це не свого роду завгосп при обозі. Польське слово «obóz» означає «військовий табір», отже, обозний відав насамперед питаннями артилерійської та фортифікаційної справи, організації табору, відігравав важливу роль у керуванні облогою фортець і штурмом ворожих укріплень.

У червні до табору українських військ під селом Печери, що на північний захід від Білої Церкви, прибув шляхтич Загоровський, посол від польного литовського гетьмана Януша Радзивілла до Богдана Хмельницького. Його

⁴⁸⁹ Кривошея В. Українська козацька старшина. Київ, 2005. С. 22.

⁴⁹⁰ Воссоединение Украины с Россией. Т. 2. С. 219.

⁴⁹¹ Там же. С. 229–230.

⁴⁹² Документи об Освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. Киев, 1965. С. 204–208.

⁴⁹³ Воссоединение Украины с Россией. Т. 2. С. 265, 267, 272, 279.

⁴⁹⁴ Там же. С. 284.

зустріли з козацьким ескортом спочатку ніжинський полковник Іван Золотаренко, згодом і миргородський полковник Григорій Лісницький, який супроводив посла до гетьманського намету. Хмельницький передав прохання Загоровському почекати, бо приймав турецького посла. Загоровським зайнявся Виговський, а через деякий час прийшов Коробка, просячи посла йти до намету гетьмана⁴⁹⁵. 12 липня 1653 р. він як обозний брав участь у прийомі московських послів Матвеева й Фомина, за що був серед інших обдарований соболями. Таку винагороду отримав і чигиринський полковник Карпо «Грушенко»⁴⁹⁶.

Бачимо Коробку серед наближених до гетьмана і під час Переяславської ради. Зокрема, на присягу цареві 18 (8) січня 1654 р. з гетьманського штабу прибули суддя Богданович-Зарудний, полковник Лобода, обозний Коробка і два осавули. Можна згадати ще трьох осіб: Остапа і Данила Виговських та «костирського гетьмана», тобто військового, який відав козацькими низами («черню»). Варто відзначити, що серед тих, хто присягав цареві в Переяславі, був і сотник Ніжинського полку Йосип Коробка⁴⁹⁷, але чи доводився він ріднею генеральному обозному сказати складно. 19 (09) січня Федір Коробка був серед старшини, яка вела переговори з московським боярином В. Бутурліним⁴⁹⁸.

Проте не тільки дипломатичними справами займався Коробка. Деякі джерела засвідчують його безпосередню участь у боях. Так, полонений козак Лесько Михайленко з Лубен на допиті 31.08.1654 р. сказав, що головні сили української армії на чолі з гетьманом стоять у Фастові. Звідти Хмельницький послав під Корець загін силою у 1000 козаків і 1000 московитів на чолі з обозним Федором Коробкою. Характерно, що гетьман заборонив палити Корець. Але вже в першій сутичці первісний план було порушено, коронне військо взяло гору й козаки відступили. Тоді в полон потрапив Михайленко. Через те, що їх помітили, козаки завдали удару вночі й запалили Корець⁴⁹⁹.

Як бачимо, у період гетьманату Богдана Хмельницького Федір Коробка перебував серед наближених до гетьмана персон і обіймав у 1650–1654 рр. високу посаду генерального обозного. Але у 1655 р. на його місце призначи-

ли Тимоша Носача чи Івана Волевача, а він сам зайнявся переважно дипломатичними справами. Так, 03.05(23.04).1657 р. гетьман надіслав послання до царя Олексія, у якому зазначив, що з цим листом він відправляє Федора Коробку, «посланника нашего». Збереглася й інструкція Коробці з 8 пунктів, у яких йшлося про дипломатичну і воєнно-політичну ситуацію в Україні та сусідніх державах⁵⁰⁰. Відзначимо, що у РДАДА у фонді 229 («Малороссийский приказ») зберігається справа № 21 про приїзд в Москву посольства Коробки і лист гетьмана. 28 (18) травня цар дав відповідь, де пояснив позицію Московії щодо Речі Посполитої, Швеції, Османської імперії тощо⁵⁰¹. Існують свідчення і про посольство в цьому ж році Федора Коробки до Молдови.

Отже, у часи гетьманування Богдана Хмельницького Коробка був його вірним сподвижником і в джерелах немає навіть натяку на якісь його опозиційні настрої. Щодо правління Івана Виговського, то тут ситуація змінюється. Спочатку Коробка був лояльним до нового гетьмана й продовжував виконувати важливі дипломатичні доручення. Так, у квітні 1658 р., згідно з царським указом, Виговський вирядив до шведського короля Карла X Густава посольство на чолі з Коробкою, щоб довідатися про умови миру Швеції з Московською державою⁵⁰².

Проте згодом Федір Коробка підтримав опозицію, яка запропонувала на гетьманство Юрія Хмельницького і зберіг при ньому своє високе становище. 04.04(25.03).1660 р. до Москви прибули послы Гетьманщини Василь Золотаренко, Федір Коробка і Костянтин Батюта, щоб разом з московськими представниками (князем Одоевським та ін.) взяти участь у переговорах з дипломатами Речі Посполитої⁵⁰³. Коли ж після поразки української армії під Слободищами Юрій Хмельницький 27.10.1660 р. підписав нерівноправний договір з Річчю Посполитою, то Коробка був змушений підтримати такий крок гетьмана. З цього моменту Юрій Хмельницький втрачає підтримку народу й невдовзі відмовляється від булави. На його місце 12(2).01.1663 р. рада обрала Павла Тетерю, але Коробка зберіг свої позиції. Так, 03.08.1664 р. він з іншими старшинами у таборі під Ставищами підписався як чигиринський полковник під протоколом

⁴⁹⁵ Korespondencja wojskowa Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Cz. 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1655. Warszawa, 2019. S. 771.

⁴⁹⁶ Воссоединение Украины с Россией. Москва, 1954. Т. 3. С. 310.

⁴⁹⁷ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Київ, 2014. Т. 3. С. 127.

⁴⁹⁸ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 9, ч. 3. С. 735, 762.

⁴⁹⁹ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 3. С. 160.

⁵⁰⁰ Документи Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. Київ, 1961. С. 581–583.

⁵⁰¹ Переписка гетманов Левобережной Украины с Москвой и Санкт-Петербургом 1654–1764 гг. Москва, 2017. С. 266–268.

⁵⁰² Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1872. Т. 7. С. 206.

⁵⁰³ Малороссийские дела. С. 4.

допиту Дмитра Сулимки, який звинуватив Виговського в підготовці антипольського повстання. Фотокопію цього підпису, зробленого латинськими літерами польською мовою, ми опублікували разом з підписами інших осіб⁵⁰⁴. 10.12(30.11).1664 р. У таборі під Лисянкою (1664 р.) він підписався під інструкцією послам Війська Запорозького на сейм⁵⁰⁵. Однак відверто пропольський курс нового гетьмана викликав несприйняття Коробки. Львівський історик Богдан Мурій написав у 1931 р. важливу працю про останній період життя Виговського, у якій торкнувся питання підготовки повстання проти Тетері. Виступ готували представники козацької еліти: Григорій Лісницький, Михайло Ханенко, Голуб (ймовірно, Остап Гоголь), Залізо (!?) і Федір Коробка. Згадані особи розсилали листи, закликаючи козаків до повстання. Про це стало відомо Тетері, всі бунтівники були заарештовані, а Юрій Хмельницький, митрополит Йосип-Нелюбович Тукальський і полковник Григорій Гуляницький ув'язнені в Мальборку. Тетеря хотів стратити Коробку й Ханенка як головних опозиціонерів, але невдовзі сам мусив тікати з Гетьманщини⁵⁰⁶. У цілому можна погодитися з твердженням Мурія, який використав багато архівних джерел, але подекуди, здається, помилявся, бо виявлений нами лист Ханенка до Тетері 1669 р. сповнений слів подяки за допомогу його синові Павлу при дворі короля Яна Казимира⁵⁰⁷. Після падіння Павла Тетері гетьманом на Правобережжі став Петро Дорошенко, за якого Коробка зберіг уряд чигиринського полковника (1664, 1667 рр.) і навіть знову обійняв посаду генерального обозного (березень-липень 1669 р.).

Полтавський полковник Григорій Вітязенко у листі до лівобережного гетьмана Івана Брюховецького від 19.11.1665 р. писав, зокрема, про свідчення чоловіка з Кобеляк, який чотири дні перед тим був у Жаботині. За його словами, з Жаботина виїхав «Коробка чигиринський», який сказав, що Дорошенко вирушив до Рашкова, щоб здобути «скарби Домнини», тобто вдови Тимоша Хмельницького⁵⁰⁸. 03 липня 1667 р. полтавський козак Остап приїхав з Чигирини, де був до 20 червня за старим стилем. Він засвідчив, що Коробка був у посольстві

на Запорозькій Січі, але його місія не вдалася. Дорошенко тут же 05.07(25.06).1669 р. послав обозного Федора Коробку до Москви, куди той прибув 18(8).07.1669 р. Він мав викласти скарги на полковника Многогрішного і добитися звільнення полонених козаків, обмінявши їх на полонених московських стрільців, що й було виконано. Коробці, якого чомусь московити називають «бывшим обозным», була дана царська грамота для Дорошенка, щоб той не порушував Андрусівського перемир'я. Врешті останні згадки про Федора Коробку знаходимо в джерелі 1671 р. На початку квітня московські дипломати повинні були казати польській стороні у відповідь на закиди у фальсифікуванні листа Дорошенка про підданство Москві, що цей лист є автентичний і його привіз Федір Коробка⁵⁰⁹. Восени того ж року гетьман Петро Дорошенко послав його до Криму й той привів на допомогу нібито аж 40 тисяч татар. Історик Дмитро Дорошенко називає Коробку полковником, хоч він уже ним не був⁵¹⁰.

Про долю нащадків Федора Коробки та родичів невідомо. В. Кривошея називає 16 козаків XVIII ст. з таким прізвищем, але це в основному нащадки тих двох гілок Коробок, про які писав Вадим Модзалевський⁵¹¹. На підставі вищесказаного можна стверджувати, що Федір Коробка був вірним сподвижником Богдана Хмельницького і відіграв значну роль у роки Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Складніше оцінити його діяльність у добу Руїни, але у цей час він обіймав важливі державні посади і відзначився як дипломат Війська Запорозького.

Герасим Каплонський. До числа малознаних постатей часів Руїни належить і Герасим Борисович Каплонський (Борисенко, Борисович, Каплунівський). Вірогідно, він народився до 1636 р., походив з української православної шляхти, здобув добру освіту. Перша згадка про Каплонського належить до 27 (17) листопада 1657 р. Тоді до Чигирини прибув царський посол Дмитрій Рогозін і на аудієнції передав гетьману Івану Виговському царську грамоту, яку той доручив читати підписку «Герасимові Борисенкові»⁵¹². Таким чином можна твердити, що Каплонський входив до числа урядовців Генеральної канцелярії.

⁵⁰⁴ Мицик Ю. Цінні джерела до історії генеалогії козацтва другої половини XVII ст. *Сіверянський літопис*. 2021. № 2. С. 10.

⁵⁰⁵ Крикун М. Між війною і радістю. Київ, 2006. С. 131–132.

⁵⁰⁶ Murij B. Rola Jana Wyhowskiego wojewody kijowskiego od utraty hetmaństwa do śmierci w latach 1659–1664. Warszawa, 2023. S. 246.

⁵⁰⁷ Мицик Ю. Дипломатичне листування гетьмана Михайла Ханенка за 1669–1671 роки. *Архіви України*. 2024. № 2 (339). С. 101–125.

⁵⁰⁸ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1869. Т. 6. С. 192.

⁵⁰⁹ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1877. Т. 9. С. 377.

⁵¹⁰ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Нью-Йорк, 1985. С. 374.

⁵¹¹ Кривошея В. Козацька старшина Гетьманщини. Київ, 2010. С. 424–425.

⁵¹² Грушевський М. С. Історія України-Руси. Київ, 1998. Т. 10. С. 83.

На початку 1658 р., після невдалої спроби полковника Івана Богуна взяти Полтаву, де засів противник гетьмана Івана Виговського полтавський полковник Мартин Пушкар, обидві сторони почали готуватися до нової битви. Виговський надіслав листа царському послу боярину Хитрово, у якому погоджувався на заклик останнього прибути на раду до Переяслава. Цього листа передав боярину підписок Каплонський⁵¹³. У цей же рік розгортається активна дипломатична діяльність з укладення мирного договору, проєкт якого було підготовлено в Гадячі. І це свідчить також про те, що Каплонський був одnodумцем Виговського й не випадково стане потім чигиринським полковником головного полку Війська Запорозького.

У вересні до Чигирини прибув московський посол Василій Кікін, якого зустріли генеральний осавул Іван Ковалевський і підписок Герасим Каплонський у супроводі 300 козаків. Саме Каплонський передав послу запрошення від Івана Виговського про проведення переговорів⁵¹⁴. 12 (02) вересня 1658 р. козаки схопили одного з лідерів опозиції — Якова Барабаша. У зв'язку з цим від гетьмана до Кікіна прибув Юрій Немирич із Герасимом Каплонським, які мали висловити Московії протест через її втручання в українські справи, вимагаючи, щоб В. Шереметев припинив плундрувати міста на Київщині⁵¹⁵. Полонений козацький полковник Іван Сербин засвідчив, що зустрівся 28 (18) вересня 1658 р. під Білою Церквою з гетьманським підписком Каплонським. Той сказав, що Виговський послав його й колишнього військового осавула Івана Ковалевського з листом до Яна Казимира і «к поляком», причому цей лист писав саме Каплонський і там йшлося про мир Гетьманщини й Речі Посполитої. У листі містилося заповнення, що мир з Річчю Посполитою можливий, якщо поляки погодяться з тим, щоб Україна була під гетьманською владою, а польська шляхта має покинути свої маєтності в Україні, інакше буде війна. Українські послы виїхали до Варшави разом із дипломатами Речі Посполитої, насамперед із Станіславом Бенювським⁵¹⁶.

Під час походу на Конотоп Іван Виговський 18(08).06.1659 р. з-під Яготина направив до Герасима Каплонського листа як до чигиринського полковника. Гетьман похвалив його за те, що Каплонський поставив табір своїх військ під Говтвою та обложив там московитів і опозиціонерів. Виговський також доручив йому написати

листи «до Силки и иных товарищей ево <...> и по иным городам», щоб ті облишили бунти й перейшли на бік законної влади. Приблизно того ж часу в червні 1659 р. кримський хан Мухамед-Гірей IV написав з Говтви два листи до полтавського полковника Кирика (Кирила) Пушкаренка (сина Мартин Пушкаря), схиляючи його приєднатися до Виговського. Він радив відправити двох своїх послів до «Каплонського, полковника чигиринського», а той пошле їх до хана, щоб виконати взаємну присягу. Тут важливо зауважити, що Каплонський став уже чигиринським полковником, замінивши на цій посаді Ілляша Богаченка. Похід закінчився знаменитою Конотопською битвою і деблокадою Конотопа, у цих подіях брав участь і Герасим Каплонський. Після цього він рушив до Полтави, чи не головного центру опозиції. 24(14).07.1659 р. з-під Решетилівки Герасим Каплонський написав листа полтавському ігумену Єпіфанію, де йдеться про те, що Кирило Пушкаренко, всупереч своїй обіцянці, не хоче здати Полтаву Виговському. Але Бог дав перемогу гетьману в Конотопській битві, і він переслідує ворога під Путивлем. Каплонський просив ігумена вмовити Пушкаренка виконати свою обіцянку. Сам він присягнув останньому, що дотримає всіх умов порозуміння, та надіслав йому універсал Виговського (цей документ досі не виявлений!). Якщо Пушкаренко не виконає своєї обіцянки, то на нього підуть війною гетьман і хан, а тоді буде кровопролиття. Каплонському вдалося переконати Пушкаренка, однак невдоволена цим полтавська старшина арештувала свого полковника й відіслала до Москви, а на його місце обрала прихильника московської орієнтації Федора Жученка⁵¹⁷.

Як свідчили послы наказного гетьмана від опозиції Безпалога у Москві, у серпні 1659 р. Виговський з Військом Запорозьким відступив від Гадяча на Правобережну Україну й залишив Герасима Каплонського з частиною війська в ар'єргарді під Полтавою. Останній потім рушив на Говтву, а звідти на Правобережну Україну⁵¹⁸. У тому ж році Каплонський був нобілітований зі своїми братами, і Ян Казимир надав йому маєтність Мошурів у Брацлавському воєводстві (нині село Звенигородського району на Черкащині). Але, очевидно, на раді під Германівкою 21(11).09.1659 р. Каплонський склав пернач полковника. Проте згодом знову стає активним на політичній арені. У 1662 р. він разом з Гуляницьким, Креховецьким і Глосинським опікував-

⁵¹³ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Київ, 1998. Т. 10. С. 138.

⁵¹⁴ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1868. Т. 4. С. 164.

⁵¹⁵ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 10. С. 340.

⁵¹⁶ Там само. С. 285.

⁵¹⁷ Герасимчук В. Виговський і Юрій Хмельницький. *Записки НТШ*. Львів, 1904. Т. 59, кн. 3. С. 14.

⁵¹⁸ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1872. Т. 7. С. 297.

ся справами повернення від уніатів православних храмів, надавав пожертви на Межигірський монастир, а в 1663 р. став генеральним писарем, був послом гетьмана Павла Тетері до Яна Казимира. Коли Умань перестала коритися Тетері, той послав Каплонського вмовляти уманців, але гінця ув'язнили й закували в кайдани. Згодом Каплонського звільнили, він брав участь у поході короля Яна Казимира на Лівобережну Україну. 07.01.1664 р. в таборі під Дівичею король надав Каплонському привілей на володіння Мошурівом, Торговицею і Нерубайками (ці два села нині у складі Голованівського району Кропивницької області). Але вже у 1665 р. Ян Казимир передав Торговицю фелінському старості Олександру Вольфу. Вірогідно, це сталося через смерть Каплонського⁵¹⁹.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ) вдалося виявити випис з київських міських книг,

який містить купчу. Козак Київської сотні Дмитро Каплонський продавав частину свого «плацу», розташованого поблизу Воскресенської церкви (очевидно, тієї, яка була збудована в 1696 р. і згоріла у 1718 р.), київській міщанці удові Анастасії «Григоріевої». Дружиною Дмитра Каплонського була Явдоха Яківна «Баличанка», яка, вочевидь, належала до відомого у 16–18 ст. роду київських міщан. Її мати Катерина Яківна, колишня жителька Печерська (тоді це було окреме містечко), до 1708 р. переїхала до самого Києва. Дмитро Каплонський, ймовірно, був сином козалецького сотника Василя та внуком чигиринського полковника Герасима.

Отже, таким чином нам вдалося прояснити біографії провідників козацької старшини Федора Коробки й Герасима Каплонського. Сподіваємося, що подальші пошуки в архівах дадуть змогу отримати більше свідчень про ці та інші постаті сподвижників гетьманів України Богдана Хмельницького та Івана Виговського.

REFERENCES

- Doroshenko, D. (1985). *Hetman Petro Doroshenko*. New York [in Ukrainian].
Herasymchuk, V. (1904). Vyhovskiy i Yurii Khmelnytskyi. *Zapysky NTSh*, 59, 3, 3–42 [in Ukrainian].
Hrushevskiy, M. S. (1998). *Istoriia Ukrainy-Rusy*. (Vol. 10). Kyiv [in Ukrainian].
Kostomarov, N. I. (1905). *Sobranie sochinenii*. (Vol. VI). Saint-Petersburg [in Russian].
Kryvosheia, V. (2005). *Ukrainska kozatska starshyna*. Kyiv [in Ukrainian].
Kryvosheia, V. (2010). *Kozatska starshyna Hetmanshchyny*. Kyiv [in Ukrainian].
Krykun, M. (2006). *Mizh viinoiu i radoiu*. Kyiv [in Ukrainian].
Murij, B. (2023). *Rola Jana Wyhowskiego wojewody kijowskiego od utraty hetmaństwa do śmierci w latach 1659–1664*. Warsaw [in Polish].
Mytsyk, Yu. (2008). Korobka Fedir i rid Korobok. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, 5, 168, Kyiv [in Ukrainian].
Mytsyk, Yu. (2024). Dyplomatychnе lystuvannia hetmana Mykhaila Khanenka za 1669–1671 roky. *Arkhivny Ukrainy*, 2(339), 101–125 [in Ukrainian].

* * *

ДОДАТОК

1708, червня 27(16). Київ. Випис з міських книг, який містить купчу

«Выпис з книг міських права майдебурского ратуша киевского.

Року тысяча сімсотнаго осмаго мсца июля шестнадцатого дня.

Его црского пресвітлого величества в ратушу киевском перед нами, Димитрием Полоцким, упривилиованным войтом, а Тарасом Петровичем, рочным бурмистром, и перед райцами и лавниками, ставши очевисто учтивый Дмитро Каплонский, товариш сотні Киевской, з притомностью тещи своей пней Екатерины

Якововой Баличанки, вдовы, прежде бывшой жителки печерской, а тепер в Києві мешкаючої, явне, ясне и доброволне ку записаню до книг ннешних міських киевских сознали, иж мененный Дмитро Каплонский, міючи в своей поссессии часть пляцу дворового волного, ни в чом никому не пенную и не заведенную, ему, Дмитру, за малжонкою его, пнею Евдокиєю Якововною Дмитриевою, през помянутую Екатерину Якововую Баличанку яко тещу, в віні данную, в парохії цркви Воскресения Хва по-

⁵¹⁹ Кривошея В. Козацька старшина Гетьманщини. С. 392.

ложеном знайдуючюся, за единомыслною так помянутое тещи, яко и малжонки свое, продали от себе и на вічност уступили тую часть пляцу учтивой Анастасіі Григоріевої вдові, мешканці киевской, за готовую и зуполна до рук своїх отобранную сумму, то есть за золотых двісті доброе монеты. И при том своем доброволном сознанию, що міли у себе права старые на ввес пляц (з которого мененную часть пляцу продали) служачие: дві в року прошлом тысяча шестсот чотырнадцятю мсца июля третего, выданные екстрактом, едно з книг кгородских киевских при печати на тот час подвоеводого киевского Михайла Мишки Холоневского, ротмистра, другое з книг міских киевских права майдебурского за уряду небожчика Феодора Ходики, войта, а Сизона Балики, тогорочно-го бурмистра; третее право в року прошлом тысяча шестсот двадцятю мсца июля двадцять третего дня данное от Савы Остаповича Скрыля, козака Войска Запорожского, мищанину киевскому Феодору Стефановичу; четвертое в року том же мсца и дня того ж за уряду небожчика Дениса Мартыновича, субделектата, на містцу пана Феодора Ходики, войта, зостаючого, а Ивана Евсеевича, тогорочно-го бурмистра, мененной Анастасіі Григоріевої перед урядом до рук отдавши, сам з мененною тещею своею Екатериною Якововою, з малжонкою, дітми и всіми близкими и далекими кривными тещи своей и своїми зрекшися, подал оную волного пляцу чать в вічну область и спокойное диспонуване. По яком доброволном продажи тое волного пляцу сознанию уряд за прозбою от обоіх сторон придал и послал з промеж себе урядников сегорочных присяглых пана Даниіла Антоновича, лавника старшого, и пана Василия Проскурненка з слугою міским Герасимом Павловичем, бы пошовши до тое части пляцу волного и оноі в положеню обміривши великость, Анастасію Григоріевую правным способом увязали и до вікуистое поссессіі ей самой, Анастасіі Григоріевої, дітем и потомком еі подали и привернули. Где теды предреченные урядники были и повіроное себі от уряду учинили діло, а отголь повернувшись, здали в майстраті релляцію, иж тая волного пляцу часть иміет таковую в своем положеню великость: з едно стороны от другое части пляцу продавцы Дмитра Каплонского, в котором сам мешкает, аршинов сорок един и три чверты; з другое стороны от пляцу и двора честное ей млсти гспжи Евдокіі Самуіловой Ракгуцкой, аршинов сорок пять и поларшина, в тылу от третее того ж пляцу аршинов чтирнадцять и три чверты, а воротами через улицу пробитую быдлогонную, ку брамі Воскресенской идучую, напротив пляцу и двора славетное ей млсти паней Маріі Даниловны Полоцковни, войтовни киевской,

аршинов двадцять шесть и три чверты. По таковом розміренню того волного части пляцу вышъмененный слуга міский, подаючи того волного пляцу Анастасіі Григоріевої, трикрот, а над право и по чвартокрот вола: если бы хто з якою до того части волного пляцу претенсію могл отозваться, леч ниhto з жадным правом, долгом, близкостю и ни з якою належностю до тое части пляцу не отзываться, поссессіі не боронил и ни в чом не пречил. Що все Анастасія Григоріева тыми ж урядниками, на интормиссіі будучими, и слугою міским освідчивши, памятным заложила и вікуистою поссессоркою того волного части пляцу, през себе купленого, зостала. А так уже от сего часу волно есть и будет тоею волного пляцу частью як хотячи владіть, от себе кому хотя продать, даровать, заменить, заставить, ново будоватся, дерево овощное кривити, и ведлуг найліпшее волі и уподобаня диспонувать и користить вічне, кром жадное ни от кого перешкоды. Толко ж з таковым докладом и варунком, иж мешкаючи на той части пляцу волного Анастасія Григоріева и ее діти и потомки повинни вшелякие тяглости міские отбывати. Также если бы от себе хто з них міл тую часть пляцу волного люб продажею люб даровизною или заміною завести, теды и тот повинен будет до юрисдикціі міское належати и вшелякие повинности и тяглости міские отбывати, а Дмитро Каплонский як сам з тещею своею Екатериною Баличанкою от тое волного пляцу части зрекается и уступает, так заступовать и боронити от каждого перешкожающего в спокойном владінію тое части пляцу волного власным своїм коштом и накладом обликгует, субміттует и записується тиле крот, иле бы того указовала потреба до выістя літ, в праві посполитом описанных, о продажи вічистых кгрунтов, то под закладом в спротивленюся ннешнему продажному праву таковое ж суммы двохсот золотых на уряд тот, перед который бы ся приточить міла справа, особливе на сторону укривжоную и под нагороженем и заплаченю всіх шкод и накладов правных, в том понеслых и словне кром присяги ошачованных. А по заплаченю закладу и шкод нагороженю сая однак части пляцу волного вечистая продажа и купля в каждом суді и уряді при своей зуполной повазі и валиору зоставать мает на всі пришлые и потомные часы. Якая продажа части пляцу волного от Дмитра Каплонского, товариша сотні Киевской, Анастасіі Григоріевої вдові, мешканці киевской, про память для літ наступующих в книги міские киевские есть записанна. З которых и сей выпис при подписі руки самого его млсти пна войте и при печати міской киевской есть выдан. Писан в ратушу киевском року и дня вышей писанного, а в книгах подпис рук тыми выражен словы:

На сем моем продажи часи пляцу волного за соизволением родителки моей Екатерины Якововой подписалемъся Димитрий Каплонъский, товариш сотні Киевской.

На сей интромиссии будучи я, Данило Антонович, лавник сегодочный присяглый, к колегою моим Василем Проскурненком сам за себе и за его, Василя, руку подписал.

Менованъный войт рукою власною.

В небытности писара міського киевского за відомом пп. майстратових сей екстракт корикговал Николай Закгуцкий, m[anu] p[ropria].

Джерело: НБУВ. Ф. 301. № 517. Л.-арк. 295–297. Оригінал завірений міською печаткою з гербом куші. Запис на звороті: «Продажа части пляцу от Дмитра Каплонского, товариша сотні Киевской, учтивой Анастасии Григориевой вдові, мещанці киевской, на вічност. Року 1708 июля 16 дня».

Дата надходження до редакції: 28.01.2025.

Дата схвалення до публікації: 14.02.2025.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)